

УДК 374.7

Хохліна Ірина Володимирівна – аспірант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
E-mail: irina_volod_kh@mail.ru

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» В УКРАЇНІ (70-80-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті проаналізовано просвітницьку діяльність Товариства «Знання» як авторитетної і масової науково-просвітницької громадської організації. Розглянуто історію заснування організації, основні напрями діяльності, форми і методи роботи. Проаналізовано метод проблемного викладу при читанні лекцій з науково-технічної тематики. Наведено схему загальної структури розв'язання проблеми за М. Ржецьким. Встановлено, що публічна лекція була традиційною формою просвітницької діяльності Товариства «Знання» упродовж його більш ніж півстолітньої історії та набула потужного розвитку у теоретичному та методичному забезпеченні.

Ключові слова: Товариство «Знання», науково-просвітницька організація, публічна лекція, проблемний виклад.

Khokhlina Irina – Postgraduate Student of the Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine
E-mail: irina_volod_kh@mail.ru

EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE SOCIETY «KNOWLEDGE» IN UKRAINE (70-80th YEARS OF XX CENTURY)

Annotation. The article deals with education activity of the Society «Knowledge» as an authoritative and popular scientific and educational nongovernmental organization. The history of the organization foundation, main activity directions, forms and methods of work are considered. The method of problem presentation at scientific and technical subjects lecture reading is analyzed. The scheme of problem decision general structure by N. Rzhetskyu is shown. It is founded that a public lecture was a traditional form of the Society «Knowledge» educational activity for its more than semicentennial history and was got a strong development in the theoretical and methodological support.

Key words: society «Knowledge», scientific and educational organization, public lecture, problematic statement.

Вступ. На сучасному етапі розвитку України актуалізувалася проблема збереження та розвитку системи освіти. Адже інтелектуальний потенціал держави стає основним ресурсом сталого економічного розвитку. Як показує історія України, одним з ефективних напрямів розвитку освіти, підвищення грамотності та обізнаності щодо сучасних знань населення є залучення до цього процесу науково-

просвітницьких, як правило громадських, організацій з різноманітними джерелами фінансування. У цьому контексті наукового й практичного значення набуває аналіз історичного досвіду діяльності таких організацій, товариств (науково-технічних, науково-просвітницьких та ін.), які набули значного поширення на території України наприкінці ХІХ та початку ХХ ст. (Російська імперія) та у радянські часи.

За часів незалежності у науково-педагогічному дискурсі в Україні порушувалися проблеми, пов'язані з вивченням питань становлення та розвитку національної системи освіти і виховання у другій половині ХІХ – упродовж ХХ ст. (до 80-х років). Водночас і дотепер залишається чимало проблем, які з тих чи інших причин продовжують перебувати поза увагою науковців-педагогів. Серед них – діяльність українських науково-технічних, просвітницьких та інших товариств, в межах яких відбувалися концентрація наукової та інженерної думки, вирішувалися питання актуалізації і розвитку галузей промисловості, проводилися педагогічна робота, просвітницькі акції та ініціативи, висвітлення наукових ідей, поширення пізнавальних знань серед широких верств населення, насамперед шляхом здійснення зусиль з поширення і популяризації загальної та технічної освіти. Видатним прикладом просвітницьких товариств є Товариство «Знання», особливості педагогічної діяльності якого й розглянуто у даній статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливості діяльності науково-технічних, просвітницьких та інших товариств, що діяли на теренах України, знайшли відображення у науковому доробку Т. Демченко, О. Пилипчук, О. Грицюти, П. Чорнобая, І. Демуз, Н. Кушлакової, М. Коропатника, Н. Жидкової, Л. Круглової, І. Козинець та ін. Однак саме просвітницький аспект функціонування таких товариств не було системно досліджено науковцями.

Мета статті – на основі ретроспективного аналізу джерел [1-8] охарактеризувати просвітницький напрям діяльності Товариства «Знання» як авторитетної масової науково-просвітницької організації нашої держави. *Методи дослідження*, використані в роботі: аналіз, порівняння, хронологічний і ретроспективний методи.

Результати дослідження. Передусім зазначимо, що Товариство «Знання» України – найбільш масова громадська науково-просвітницька організація нашої держави, заснована 16 січня 1948 р. як Товариство для розповсюдження політичних і наукових знань. Головою правління було обрано видатного українського вченого-біохіміка академіка О. Палладіна. Розглянувши коротку передісторію, стає відомим той факт, що зазначене Товариство на всесоюзному рівні стало наступником Всесоюзного Лекційного Бюро при Міністерстві вищої освіти СРСР. Таким чином, справа популяризації науки, поширення знань передавалася громадськості.

За короткий час Товариство стало помітною освітньою громадською організацією, завдяки якій різнобічні знання отримували мільйони людей. На початку 60-х років її функції значно вийшли за рамки поширення політичних і наукових знань і у 1963 р. рішенням пленуму правління Всесоюзного товариства для поширення політичних і наукових знань організацію перейменовано на Всесоюзне товариство «Знання», і, відповідно республіканська організація одержала назву Товариство «Знання» Української РСР. Активну участь у діяльності організації брали провідні викладачі вищих навчальних закладів, науковці, вчителі, інженери, відомі діячі літератури і мистецтва, лікарі.

Просвітництво було одним із провідних напрямів діяльності Товариства. Саме просвітницька діяльність насамперед має спрямовуватися на більш повне та якісне задоволення різноманітних інтелектуальних запитів різних категорій молоді та дорослих, сприяння набуттю ними наукових знань, інформування про досягнення науки, освіти і культури. Просвітницька діяльність мала сприяти вирішенню актуальних суспільно-політичних, економічних і соціальних завдань, проблем взаємодії природи, суспільства, людини. Ефективним було використання просвіти для профілактики соціальної, національної нетерпимості, інших соціальних проблем, для формування правової і моральної культури населення різних вікових категорій, виховання патріотизму й толерантності, забезпечення безпеки громадян та ін. При цьому доцільно використовувати не лише традиційні лекційні форми просвіти, а й адекватні наявним знанням технології.

Діяльність Товариства вирізнялася розмаїттям форм роботи. До прикладу, у 1965 р. виникли Дні науки як форма пропаганди знань, зумовлена потребою впровадження у виробництво наукових досягнень. Дні науки набули широкого резонансу. Вони передбачали виступи з лекціями вчених про перспективи розвитку науки перед спеціалістами різних галузей господарства і культури, робітниками, студентською і учнівською молоддю та наданні консультацій по практичному застосуванню досягнень науки у виробництві. Зазначена системна форма роботи дозволяла посилити зв'язок між науковими закладами та підприємствами, організаціями, колгоспами, навчальними закладами України.

Упродовж 60-х років минулого століття основними напрямками роботи Товариства було підвищення кваліфікації і методичної майстерності лекторів (VI з'їзд, травень 1964 р.), удосконалення системи підготовки лекторських кадрів, зокрема поліпшення роботи семінарів для лекторів; підготовка керівних кадрів (VII з'їзд, травень 1968 р.). З метою наочного узагальнення досвіду лекційної роботи започатковано республіканський науково-методичний бюлетень «Трибуна лектора». Значну увагу в Товаристві приділяли практичній допомозі лекторам на всіх рівнях діяльності.

Наголосимо, що у 70-80-х рр. лекції Товариства «Знання» для дорослого населення залишалися бажаним джерелом отримання знань за наявності широких можливостей отримання інформації з преси, радіо і телебачення. Водночас організації Товариства «Знання» накопичували досвід використання різноманітних форм і методів лекційно-просвітницької діяльності. Так, вперше в Україні комплекси лекційної пропаганди були створені правлінням Київської обласної організації на базі культурно-освітніх установ у Броварах, Василькові, Миронівці, Фастові, Ставищах, Іванківцях, Чорнобилі. Згодом комплекси лекційної пропаганди поширилися іншими областями УРСР і РСФСР [5].

Основними формами роботи Товариства було читання і видання лекцій з різних галузей знань, в тому числі циклових, проведення тематичних вечорів, видання науково-популярної літератури, участь у розробці наукових і науково-популярних фільмів і т. п.

На початку і навіть до середини ХХ ст. в умовах недостатнього доступу жителів країни до засобів масової інформації (телебачення, радіомовлення) усна пропаганда досягнень науки, передового досвіду та технологій виробництва, сільського господарства, будівництва і транспорту ставала особливо ефективною. Лекційною діяльністю були охоплені всі верстви населення та сфери науки і політики: теорія держави і права, історія СРСР, загальна історія, медицина, економіка, природничі науки, технічні науки.

Вагомий внесок у розгортання освітньої роботи в Україні зробили академіки АН УРСР О. Соколовський і В. Нікітін (Харківська обл.), академік АН УРСР В. Пак і професор Д. Оглоблін (Донецька обл.), член-кореспондент АН УРСР К. Бунін (Дніпропетровська обл.), професор К. Леуцький (Львівська обл.), професор М. Фатов (Чернівецька обл.), доцент О. Плигунов (м. Київ) та ін.

Слід зазначити, що на початку 70-х років у складі Товариства працювали 25 обласних, 100 міських, 545 районних і близько 27 тисяч первинних організацій. Його потужна матеріально-технічна база складалася з 21 лекторію, 10 планетаріїв, Республіканського будинку економічної та науково-технічної пропаганди [8].

Здійснений нами аналіз статистичної інформації щодо чисельності Товариства «Знання» УРСР показав тенденцію значного зростання кількості членів Товариства від з'їзду до з'їзду та обсягу лекційно-просвітницької діяльності. Так, кількість членів Товариства у 1982 р. (X з'їзд) порівняно з 1950 р. (I з'їзд) збільшилась у 27 разів. Також прослідковується тенденція до зменшення частки безкоштовних лекцій – у 1970 р. переважали безкоштовні лекції (90 %), у 1982 р. кількість безкоштовних лекцій зменшилась і становила (77 %), а вже у 1987 р. зросла частка платних лекцій, а кількість безкоштовних лекцій зменшилась до 58 %, що відображало погіршення економічної ситуації

у державі [6; 8].

Лекційна діяльність як найбільш поширена та популярна форма роботи Товариства передбачала здійснення просвітницької, ідеологічної та інших функцій. Упродовж 60-х років ХХ ст. значного поширення набули такі форми роботи, як цикли лекцій, лекторії, кінолекторії, радіолекторії, народні університети тощо.

Про безперечні успіхи Товариства «Знання» у лекційній діяльності свідчить той факт, що у 1957 р. уряд УРСР повністю передав йому функції лекційних установ і відтоді лекційна робота в Україні, за винятком партійної і комсомольської пропаганди, була зосереджена в руках зазначеної громадської науково-просвітницької організації.

Оскільки Товариство мало об'єднати практично всю інтелігенцію країни, включаючи сільських вчителів, лікарів, техніків, поставало питання якості лекційної роботи. Для розв'язання цієї проблеми було ухвалено рішення розділити учасників Товариства на дійсних членів (вчених, лекторів зі стажем) і членів-здобувачів (тих, що мали довести свою здатність до лекторської роботи). Дійсні члени поділялися на колективні та індивідуальні.

Слід акцентувати увагу на тому, що з 70-х років почалося збільшення кількості слухачів і лекторів. До аудиторій прийшли молоді спеціалісти і досвідчені виробничники, новатори й передовики виробництва, інженери й техніки, керівники допоміжних служб. Для якісної підготовки та читання лекцій, зокрема з питань науково-технічного прогресу, видавалися відповідні рекомендації. Наприклад, у брошурі В. Скварика проаналізовано значення лекції як форми пропаганди, описано методику вибору теми, назви, складання плану та його підпорядкування меті лекції, розробку тез та безпосередню підготовку до виступу, наведено основні фактори, які повинні враховуватись лектором під час читання лекцій з питань науково-технічного прогресу. При цьому значна увага приділялася ефективності та прикладному характеру лекційної діяльності, а також оцінці її якості, основним критерієм якої був факт використання отриманих знань на практиці.

Читання лекцій лекторами республіканського та обласного рівня у районних центрах держави, їх зустріч з працівниками підприємств і установ мали корисний взаємовплив. Наприклад, лектор викладав лекцію про нові наукові досягнення, технології і поряд з цим у процесі обговорення отримував інформацію про особливості застосування нових методів на місцях. Таким чином, він мав змогу доповнити свої лекції авторським доробком із подальшим поширенням напрацьованого матеріалу.

Одним із найбільших досягнень розвитку методології читання лекцій є розробка та впровадження у 80-х роках минулого століття так

званого проблемного викладу, сутність якого полягала у заохоченні слухачів до творчого сприйняття та аналізу, застосування нових знань безпосередньо на лекції [7]. Актуальність проблемного викладу була зумовлена недоліками у науково-технічній пропаганді, серед яких – переважання інформаційного, ілюстративно-пояснювального викладу. Такі види викладу знань не виховують допитливості розуму, аналітичності мислення, прагнення до пошуку й вдосконалення досягнень у певній галузі знань. Водночас проблемне навчання допомагає більш повно зреалізувати основні принципи передачі знань. На додаток до проблемного викладу застосовувалися методи «активного слухання», спрямовані на забезпечення максимально успішного засвоєння пізнавальної інформації, її закріплення, сприяння у встановленні зворотних зв'язків, а також допомагають конструктивно організувати роботу, активізувати увагу слухачів, збалансувати різні види діяльності, створити позитивний емоційний настрій та ін. Такі методи втілювалися за допомогою низки конкретизованих прийомів роботи – ігрових вправ, практичних завдань, мозкових штурмів, обговорення проблеми в групах та ін.

В основу проблемного викладу покладено планування, організацію й управління проблемною діяльністю слухача, розумовою або предметною. На лекції лектору для цього необхідно створити проблемну ситуацію, тобто повідомити відповідні вихідні дані, умови, в яких буде поставлена проблема, здійсниться її розв'язання, відбудеться перевірка цього рішення, тобто буде проходити необхідна діяльність слухача. На лекції лектор, пропагандист сам виконує ці завдання, показуючи приклад слухачам, як потрібно аналізувати ситуацію, формувати проблему, висувати гіпотезу рішення, виконувати рішення, виділяти отриманий результат, його контролювати і т. д. Виходячи із розглянутого діяльнісного підходу, проблемний виклад – це словесний опис та ілюстрація діяльності з проблемної ситуації, основною задачею якого є залучення слухача в процес вирішення проблеми. Згідно рекомендацій М. Ржецького, загальна структура розв'язання проблеми схематично виглядає таким чином як показано на рис. 1.

Як відомо, лекція потребує ґрунтовної підготовки. При викладі важливо використовувати різні шляхи введення протиріч, які дозволяють включати слухача в діяльність: 1) з опертям на особисті, власні, індивідуальні протиріччя, що виникали у слухачів раніше або в процесі лекції і 2) перенесені із досвіду іншої людини (лектора, вченого, працівника виробництва і т. д.), викликаючі співпереживання, ефект присутності, співучасті.

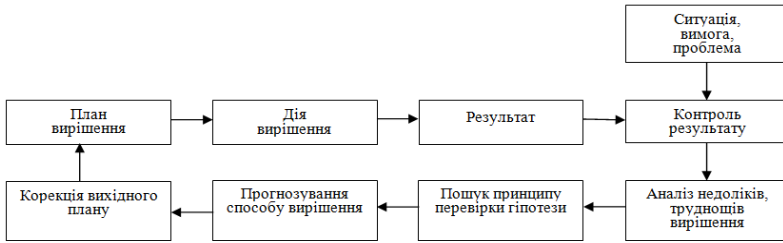

Рисунок 1. Загальна структура розв'язання проблеми (за М. Ржецьким [7])

Слід зазначити, що проблемний виклад – це пошуковий, дослідницький опис об'єктів і процесів, які розглядаються. Тому не будь-яке знання можна і потрібно викладати проблемно, а тільки найбільш важливе, що розкриває нові принципи, методи, процеси використання людиною знань.

Значна увага приділялася підтримці молодих лекторів, авторів відкриттів, науковців, які гарно знають свій предмет, але разом з тим їм доводиться займатися новим для них видом діяльності – лекційною. Суттєвою допомогою було видання відповідних методичних матеріалів. Наприклад, лектор Товариства «Знання» кандидат філософських наук М. Шейко у брошурі «Логічні основи побудови лекції по науково-технічній тематиці», розглядаючи основні структурні елементи лекції, звертає увагу на те, що лектори допускають таку помилку, що у висновках не зазначають нових проблем, що виникли після викладу. І радить робити наступним чином: ставити задачі, спонукати слухачів до дії, намагатись впливати на їх життєву позицію.

Актуальною проблемою було викладання порівняно більш складних для розуміння технічних дисциплін. Як відомо, академік С. Вавілов говорив, що немає важких наук, є складний виклад. При цьому передусім, дуже важливо і корисно, коли лектор знаходить логічно пов'язані відправні точки, через які можна вести слухачів від проблеми до проблеми лінією, що розвивається, збуджуючи їх зростаючий інтерес. Лектор повинен володіти вмінням ясно, зрозуміло викладати тему, вміти управляти аудиторією, тримати її у напрузі. Лектору необхідна спостережливість, він повинен постійно вловлювати настрої слухачів, сприйняття ними своїх думок, реакцію аудиторії на приклади, висновки і т. д. Потрібно швидко орієнтуватися в обставинах, визначати свої помилки, перебудовувати свою лекцію. При цьому, найголовніший засіб завоювання уваги – це народження ідеї, теорії на очах у слухачів, їх співучасть у цьому, тобто творчий характер лекції [1].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усе викладене вище дозволяє сформулювати такі висновки. Тривала та плідна

просвітницька діяльність Товариства «Знання» характеризується великими надбаннями, досвідом поширення передових прикладних знань серед широких верств населення. В умовах розвитку інформаційного суспільства проблеми поширення знань, розвитку творчих навичок слухачів як критерію ефективності педагогічної діяльності залишаються особливо актуальними. У зв'язку з цим всебічне вивчення досвіду та надбань діяльності Товариства «Знання», а також їх упровадження у практику може сприяти підвищенню загальної культури населення України, зростанню його інформаційної та інших видів грамотності, а також розвиткові процесів самоосвіти особистості, що сприяють адаптації різних категорій молоді та дорослих до мінливих реалій сьогодення.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачаємо ретроспективний аналіз освітньої, просвітницької діяльності інших наукових, технічних товариств, які діяли на території України у другій половині ХХ ст., а також порівняльний аналіз діяльності науково-технічних товариств України радянської доби і на початку ХХІ ст.

Література

1. Гаркави Н. Как подготовить и прочитать лекцию на научно-техническую тематику / Н. Гаркави. – Л.: ЛДНТП, 1984. – 19 с.
2. Каталог лекций организаций общества «Знание» институтов Академии наук УССР / Общество «Знание» Украинской ССР. Киевская городская организация; подгот. И. Подгайнова, Г. Кагановская. – К., 1983. – 107 с.
3. Козинець І. Діяльність організацій товариства «Знання» України: ретроспективний аналіз / Ірина Козинець [Електронний ресурс]. – URL: <<http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1289>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
4. Коропатник М. Діяльність організацій товариства «Знання» України (1976-1985 р.р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 / Коропатник М.; [Київський університет ім. Тараса Шевченка]. – К., 1995. – 23 с.
5. Коропатник М. Організації товариства «Знання» України на Чернігівщині у системі безперервної освіти дорослих: історико-культурний аспект / М. Коропатник // Сіверянський літопис. – 2006. – № 4. – С. 80-86.
6. Онищенко О. Общество «Знание» Украинской ССР, 1982–1987 годы: крат. справ. – К., 1987. – 73 с.
7. Ржецкий Н.Н. Проблемное изложение материала в лекциях по научно-технической тематике. – Киев: Общество «Знание» УССР, 1981. – 19 с.
8. Товариству «Знання» України – 60 років! / упоряд.: В. Чепіга, В. Бойко. – К.: Товариство «Знання» України, 2008. – 91 с.

Bibliography

1. Garkavi N. How to prepare and deliver a lecture on the scientific and technical subjects. – L.: LDNTP, 1984. – 19 p. (in Russian)
2. Catalog lectures society «Knowledge» institutions Academy of Sciences of the Ukrainian SSR / Society «Knowledge» of the Ukrainian SSR. Kyiv City Organization; podgot. I. Podgajnova, G. Kaganovskaya. - K. : [b.v.], 1983. – 107 p. (in Russian)

3. .Kozy`necz` I. Activities of organizations of society «Know ledge» Ukraine: a retrospective analysis: / Iry`na Kozy`necz` [Eelectronic recourse]. – URL: <<http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1289>> (in Ukrainian)

4. Koropatny`k M. Activities of organizations of society «Know ledge» Ukraine (1976-1985 p.p.): avtoref. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk. specz. 07.00.02 / Koropatny`k M.; [Ky`yivs`ky`j universy`tet im. Tarasa Shevchenka]. – K., 1995. – 23 p. (in Ukrainian)

5. Koropatny`k M. Organizations of society «Know ledge» Ukraine in Chernihiv region in system continuous adult education: historical and cultural aspects / M. Koropatny`k // Siveryans`ky`j lityp`s. – 2006. – № 4. – P. 80-86 (in Ukrainian)

6. Onishhenko O. Society «Know ledge» of the Ukrainian SSR, 1982–1987 years: krat. sprav. – K.: [b. i.], 1987. – 73 p. (in Russian)

7. Rzheckij N. Problem presentation of material in lectures on scientific and technical subjects. – K.: Obshhestvo «Znanie» USSR, 1981. – 19 p. (in Russian)

8. Society «Know ledge» of Ukrainian – 60 years! / compiler: V. Chepiga, V. Bojko. – K.: Tovary`stvo «Znannya» Ukrayiny`, 2008. – 91 p. (in Russian)

УДК 371

Wiatrowski Zygmunt – prof. zw. dr hab. (Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku Doctor Honoris Causa NANP Ukrainy)

E-mail: andragogika@ukr.net

NOWA RZECZYWISTOŚĆ ZAKŁADU PRACY I ŚRODOWISKA PRACY W POLSCE – JEJ PLUSY I MINUSY

Streszczenie. Autor tegoż opracowania uznał, że w szeroko rozumianym środowisku pracy na czoło wysuwa się kategoria pojęciowa «zakład pracy». Dlatego też tej podstawowej strukturze gospodarczej poświęcił (oczywiście w sposób wybiórczy) swoje analizy i rozważania. Strukturę treściową opracowania autorskiego wyznaczają: Wprowadzenie – oraz problemy: Okres aktywności zawodowej w wersji współczesnej. Współczesna organizacja i rola zakładu pracy. Rzeczywiste problemy humanizacji pracy. Problemy efektywności i jakości działania zespołów pracowniczych w współczesnych strukturach gospodarczych. W całym opracowaniu zaakcentowano do maksimum realne i wartościujące spojrzenia na rozwój i stan nowej polskiej rzeczywistości – od ostatniej dekady XX w. po dzień dzisiejszy; oczywiście głównie z pozycji pedagogiki pracy i innych nauk o pracy.

Słowa kluczowe: aktywność zawodowa; zakład pracy; środowisko pracy; praca człowieka; humanizacja pracy; plusy i minusy współczesnej organizacji pracy.

Вятровський Зигмунд – доктор хабілітований, професор звичайний, Киявська вища школа у Влоцлавку (Республіка Польща), Почесний доктор НАПН України

E-mail: andragogika@ukr.net